

Артем Тіняков

кандидат педагогічних наук, доцент, кафедра фізичного виховання, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»; Харків, Україна
E-mail: tinyakov@ukr.net

Тимур Арабаджи

кандидат педагогічних наук, старший викладач, кафедра фізичного виховання, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»; Харків, Україна
E-mail: timal2cap@gmail.com

**ЛІДЕРСЬКІ ЯКОСТІ СПОРТСМЕНІВ ЯК СКЛАДОВА ЇХ ГОТОВНОСТІ ДО
ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ СПОРТИВНОЇ
КАР'ЄРИ**

***Анотація.** Розглянуто проблему лідерства у спорті та питання розвитку лідерських якостей і рис особистості, які мають позитивно реалізовуватися у подальшій професійній кар'єрі людини по завершенню спортивної кар'єри. Визначено, що одним з пріоритетних завдань виховної роботи зі спортсменами є формування і розвиток у них лідерських якостей. У зв'язку з цим особливу важливість набуває необхідність здійснення відповідної діагностики лідерського потенціалу спортсменів і його своєчасне виявлення. В результаті діагностування особистісних якостей студентів-спортсменів виявлено лідерські якості, які студенти-спортсмени високо оцінюють та водночас визначають властивими для себе, а також лідерські якості, що студенти-спортсмени вважають найменш розвиненими у себе, але значущими і важливими у подальшій професійній кар'єрі.*

***Ключові слова:** лідерство, лідерські якості, студенти-спортсмени, готовність до професійного самовизначення після закінчення спортивної кар'єри, спорт, спортивне середовище, формування лідерських якостей.*

Artem Tinyakov

Ph.D., assistant professor of Department of physical education of the National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»; Kharkiv, Ukraine
E-mail: tinyakov@ukr.net

Timur Arabajhi

Ph.D., Senior Lecturer of Department of physical education of the National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»; Kharkiv Ukraine
E-mail: timal2cap@gmail.com

Abstract. *The article deals with the problems of leadership in sports and the formation of leadership qualities of athletes as an important component of their readiness for professional self-determination after the end of their sports careers. The analysis of various aspects of psychological and pedagogical studies on the formation of leadership qualities of the individual in the process of sports. It has been determined that the formation of leadership qualities of athletes is considered by researchers in terms of studying intragroup processes in the sports environment, the importance of leadership in the formation of psychological climate and the system of relations between members of the sports team, the balance of competition and cohesion in the sports team, leadership, the ratio of formal and informal leadership in a sports team.*

It is determined that the priority of educational work with athletes is the formation and development of leadership qualities. In this regard, it is of particular importance to have a competent diagnosis of the leadership potential of athletes. Work on identifying and enhancing the leadership potential of student-athletes and formation leadership qualities should take into account age-related interests and needs, the specificities of the sport and the specificity of the sports environment, and aiming at further professional self-determination.

The central factor in the process of forming leadership qualities is the constant desire and motivation of athletes to achieve high sports results, where the phenomenon of "internal leadership", ie the state of personality based on constant, regular self-organization and the desire for constant sports development and focus, is at the forefront. In addition, the developed leadership qualities in the process of sports are one of the important components of the readiness for professional self-determination of athletes after the end of their sports career as a complex personal formation, which is subject to purposeful development in professional training of athletes and includes leadership qualities, interests, knowledge, knowledge ensuring that athletes make informed decisions about choosing a profession after completing active sports activities.

Practical criteria for assessing the formation of leadership qualities, which include the presence of leadership potential as a set of certain leadership qualities inherent in the personality of the athlete, psychological readiness and desire for personality to leadership, as well as the ability to social and sports creativity, group interaction, planning, team planning.

It is revealed that student-athletes highly value and at the same time determine their own leadership qualities such as organizational abilities, ability to work in a team, friendliness, ability to manage themselves. The least developed in their own, but significant and important leadership qualities, students determined their readiness to work on a team and evaluate events "through the eyes of partners"; the ability to be a partner at the same time leading; ability to solve problems; to influence others; the ability to trust partners and celebrate their best qualities; the ability to clearly understand one's purpose. The students noted a rather low level of knowledge and skills in organizational work, while considering them as important leadership traits that need to be developed.

Key words: *leadership, leadership qualities, student-athletes, readiness for professional self-determination after the end of a sports career, sports, sports environment, formation of leadership qualities.*

Артём Тиняков

кандидат педагогических наук, доцент, кафедра физического воспитания,
Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»;
Харьков, Украина

E-mail: tinyakov@ukr.net

Тимур Арабаджи

кандидат педагогических наук, старший преподаватель, кафедра физического воспитания, Национальный технический университет «Харьковский политехнический институт»; Харьков, Украина
E-mail: tima12cap@gmail.com

ЛИДЕРСКИЕ КАЧЕСТВА СПОРТСМЕНОВ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ИХ ГОТОВНОСТИ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОМУ САМООПРЕДЕЛЕНИЮ ПОСЛЕ ЗАВЕРШЕНИЯ СПОРТИВНОЙ КАРЬЕРЫ

***Аннотация.** Рассмотрена проблема лидерства в спорте, а также вопросы развития лидерских качеств и черт личности, которые должны положительно реализовываться в дальнейшей профессиональной карьере после завершения спортивной карьеры. Определено, что одной из приоритетных задач воспитательной работы со спортсменами является формирование и развитие у них лидерских качеств. В связи с этим, особую важность приобретает необходимость осуществления соответствующей диагностики лидерского потенциала спортсменов и его своевременное выявление. В результате диагностирования личностных качеств студентов-спортсменов выявлены лидерские качества, которые студенты-спортсмены высоко оценивают и одновременно определяют присущими себе, а также лидерские качества, которые студенты-спортсмены считают наименее развитыми у себя, но значимыми и важными в дальнейшей профессиональной карьере.*

***Ключевые слова:** лидерство, лидерские качества, студенты-спортсмены, готовность к профессиональному самоопределению после окончания спортивной карьеры, спорт, спортивная среда, формирование лидерских качеств.*

Artem Tiniakov, Timur Arabajhi

An extended abstract of a paper on the subject of:

“Leadership qualities of sportsmen as a component of their readiness for professional self-determination after the end of a sports career”

***Problem setting.** The article deals with the problems of leadership in sports and the formation of leadership qualities of athletes as an important component of their readiness for professional self-determination after the end of a sports careers.*

The problem of development of leadership qualities during sports is considered by scientists in various aspects of psychological and pedagogical researches from the standpoint of education of volitional qualities, and the positive influence of physical education, fitness and sports on the formation of leadership qualities is explored in the context of spiritual development of the

individual. The problem of leadership in sports is also one of the most important in sports psychology. Leadership in sports is considered mainly from the point of view of dynamics of interpersonal relations in sports teams and groups (teams) and / or activity of the trainer as a leader.

***Recent research and publications analysis.** According to many psychologists, the effectiveness of leadership in sports depends on the combination or interaction of situational factors and leadership behavior. The formation of leadership qualities of athletes is also considered by psychologists as a result of internal group processes in the*

sports environment, such as the influence of leadership on team cohesion, the formation of psychological climate and the system of relationships between members of the sports team, the balance of rivalry (competition) and cohesion in the sports team for students, the ratio of formal and informal leadership in the sports team. Despite significant improvements, the unresolved part of the problem remains the formation of leadership qualities and personality traits in sports, which should be positively pursued in the further professional activity after the end of his sports career.

Paper main body. The current concept of educational work in the children and youth sports requires a more meaningful approach to the problem of developing the leadership potential of athletes. In our opinion, the priority of educational work with student-athletes is the formation and development of leadership qualities. In this regard, it is important to make an appropriate diagnosis of the leadership qualities of athletes and their timely detection. Athletes devote many years to sports improvement. A key condition for the development of leadership qualities is the process of self-realization of inner potential, which contributes to the constant desire and motivation to achieve high sports results in childhood, adolescence and youth. The central factor in this process is the phenomenon of "internal leadership", that is, a state of personality based on constant, regular self-organization and the desire for continuous sports development and improvement. Athletes develop specific personality traits, among which many researchers highlight leadership qualities such as commitment, courage, self-regulation, stress, competitiveness, vigor, dominance, and others that are the key to achieving sports results.

Sports activities are characterized by a practical focus on the acquisition of specific organizational skills. The development of leadership qualities of

athletes occurs through the development of specific organizational skills in the process of engaging in joint constructive interaction, an example of which is a coordinated teamwork. In the process of sports activities, the inner content of the personality, his leadership potential and ability to work on himself are revealed. This is achieved by development of physical and psychological abilities; actualization of personally meaningful activity and desire to achieve results; promoting the development of a strategy of successful personality through sports achievements.

According to the results of modern research, leadership potential is in everyone and is amenable to development. The discovery of leaders and the self-realization of athletes occurs not only in sports, but also in activities that are in one way or another connected with sports: during a regulated training process and participation in competitions, during participation in camps, clinics, specialized trainings, as well as in the process of independent acquisition of professional and specialized knowledge and skills. For purposeful development of leadership qualities during sports training of the trainer it is necessary to carry out systematic pedagogical monitoring of dynamics of leadership development; to develop and implement programs of socially significant activity; interact with social institutions; coordinate the activities of youth organizations in providing methodological, informational and legal assistance to athletes.

The study found that most student-athletes understand the concept of "leader" as the ability to effectively influence others, mobilize the team and manage it to achieve results. Most respondents understand the role of a leader from a humanistic standpoint as a person committed to supporting friendly and constructive team relationships. Important is the perception of the team leader as a person who is able to maximize his or her own abilities for success

in training and sports. According to the respondents, the leader's activity should be different for active participation in the life of the team, organization, club, work of various public associations and more. According to student-athletes, sports should promote those leadership qualities that will contribute to the success of future professional activity after completing a sports career.

Student-athletes highly value and at the same time determine their own leadership qualities such as organizational skills, ability to work in a team, friendliness, ability to manage themselves. On the other hand, students with the least developed in themselves, but significant and important leadership qualities, determined their readiness to work as a team and to evaluate events "through the eyes of partners"; the ability to be a partner who does not point but lead; ability to solve problems; to influence others; the ability to trust partners and

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Формування успішної та здорової особистості-лідера є одним з головних завдань сучасної освіти, а розвиток соціальної активності молоді, підтримка і заохочення молодіжних ініціатив сьогодні є пріоритетним напрямком державної політики України. Важливим для цього є формування знань, вмінь, навичок та особистісних якостей, на фундаменті яких ґрунтується активна життєва позиція молодої людини, а розвинуті в освітньому середовищі лідерські якості допоможуть їй успішно реалізувати свій творчий потенціал у майбутній професійній діяльності [1].

Відповідно до Законів України «Про освіту», «Про фізичну культуру і спорт» та Постанові про реформу освіти та науки в Україні, фізична культура і спорт визнаються пріоритетним напрямом гуманітарної політики держави та є важливим чинником всебічного

celebrate their best qualities; the ability to clearly understand one's purpose. The students noted a rather low level of knowledge and skills in organizational work, while considering them as important leadership traits that need to be developed. This will help you to be successful both on the playground and in your future professional activities.

Conclusions of the research. *The above conclusions do not exhaust the full diversity of leadership qualities and attributes of student-athletes, but merely create a basis for further discussion of the issues raised. Among the promising directions in the organization of scientific research, it is necessary to pay attention, first of all, to the analysis of the content of leadership qualities, which are effectively formed during physical training and sports and to create appropriate psychological and pedagogical conditions.*

розвитку особистості, досягнень її фізичної та духовної досконалості, що створює позитивні передумови для розкриття здібностей людини протягом усього життя. Тому однією з важливих педагогічних проблем сьогодення стало формування лідерських якостей спортсменів під час занять спортом, що також позитивно впливатиме на їхню готовність до професійного самовизначення після завершення спортивної кар'єри.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Проблема дослідження розвитку лідерських якостей під час занять спортом розглядається науковцями у різних аспектах психолого-педагогічних досліджень з позицій виховання вольових якостей (С. Рубінштейн, О. Богданов, Д. Горев, Є. Гур'янов, І. Дудник, О. Остапенко, М. Тимчик, Ю. Чебан та інших), а позитивний вплив занять фізичною культурою, фізкультурно-

оздоровчою діяльністю та спортом на формування лідерських якостей особистості в контексті духовного розвитку відображено в наукових доробках А. Артюшенка, І. Беха, А. Борисенко, Б. Ведмеденка, Л. Волкова, Д. Горева, З. Джумаева, Н. Довгань, І. Дудник, М. Зубалія, М. Колодезнікової, В. Кузьменко, А. Савченка, О. Тимошенка, А. Тінякова, В. Троценка, О. Шамича та інших. Авторами доведено можливий позитивний виховний вплив занять спортом на формування лідерських якостей особистості [2,3].

Проблема лідерства у спорті є однією з найважливіших у спортивній психології. Лідерство у спорті розглядається, в основному з позиції динаміки міжособистісних стосунків у спортивних командах та групах (колективах) та/або діяльності тренера як керівника. На думку психологів Р.С. Уенберг та Д. Гоулд, ефективність лідерства у спорті залежить від поєднання або взаємодії ситуаційних чинників і поведінки лідера. Відповідно до цього підходу, стиль керівництва і його ефективність залежать від того, наскільки вони відповідають даній ситуації і якостям членів групи. Формування лідерських якостей спортсменів розглядається психологами також як результат внутрішньо групових процесів у спортивному середовищі: вплив лідерства на командну згуртованість, формування психологічного клімату та системи взаємин між членами спортивного колективу, баланс суперництва (конкуренції) та згуртованості у спортивній команді, лідерський вплив тренера на вихованців, співвідношення формального та неформального лідерства у спортивній команді тощо [4,5].

Як зазначає П. Челладураї, автор багаторівневої моделі спортивного лідерства, результат групової діяльності і задоволення членів групи залежать від

характеру поєднання трьох типів поведінки лідера - необхідного, бажаного і дійсного. Гармонійне їх поєднання приводить до позитивних результатів, високого рівню фізичної активності спортсменів і високого ступеню їх задоволення. Якщо тренер або керівник використовує тип поведінки, найбільш адекватний даній ситуації, а також потребам та перевагам членів спортивного колективу, це призведе до оптимального рівня фізичної активності спортсменів та їхнє задоволення. Схожі висновки робить у своїх дослідженнях Мартенс, наголошуючи, що вміле і ефективно лідерство у спорті, безсумнівно, залежить від якостей тренера, його стилю поведінки, ситуаційних чинників і характерних особливостей спортсменів [6].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Аналіз літератури свідчить про значну кількість психолого-педагогічних досліджень з формування лідерських якостей особистості у спортивній діяльності в контексті морально-вольового та духовного розвитку. Незважаючи на це, невирішеною часткою проблеми залишається формування лідерських якостей та рис особистості під час занять спортом, які мають позитивно реалізуватися у подальшій професійній діяльності по завершенню спортивної кар'єри.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті полягає у визначенні змісту та сформованості лідерських якостей спортсменів-студентів як складової їх готовності до професійного самовизначення після завершення спортивної кар'єри.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих результатів. Сучасна концепція виховної роботи в сфері дитячого, юнацького та молодіжного спорту вимагає більш

осмисленого підходу до проблеми розвитку лідерського потенціалу спортсменів. На наш погляд, пріоритетом виховної роботи зі студентами-спортсменами є формування і розвиток у них лідерських якостей. У зв'язку з цим важливість набуває здійснення відповідної діагностики лідерських якостей спортсменів та їхнє своєчасне виявлення. Робота з виявлення та формування лідерських якостей спортсменів має відбуватися через підвищення соціальної активності з урахуванням вікових інтересів та потреб студентів, особливостей виду спорту та специфіки спортивного середовища, а також націлювання на подальше професійне самовизначення.

Спортсмени присвячують багато років спортивному вдосконаленню. У період з дитинства до дорослого віку під час спортивної підготовки відбувається активне формування їхніх життєвих цінностей, виникають передумови формування лідерських якостей та подальшого розвитку лідерського потенціалу. Доведено, що ключовою умовою розвитку лідерських якостей є процес самореалізації внутрішнього потенціалу особистості, чому сприяє постійне прагнення та мотивація досягати високих спортивних результатів у дитячому, підлітковому та молодіжному віці. Центральним фактором в цьому процесі виступає феномен «внутрішнього лідерства», тобто стан особистості, заснований на постійній, регулярній самоорганізації і прагненні до постійного спортивного розвитку і вдосконалення. У спортсменів формуються специфічні риси характеру, серед яких багато дослідників виділяють такі лідерські якості як цілеспрямованість, мужність, саморегуляція, стресостійкість, змагальність, енергійність, домінування та інші, які є запорукою досягнень спортивних результатів.

Сформовані лідерські якості та ознаки в процесі занять спортом є одними

з важливих складових готовності до професійного самовизначення спортсменів після закінчення спортивної кар'єри як складного особистісного утворення, що підлягає цілеспрямованому розвитку у професійній підготовці спортсменів та включає як особистісні якості, інтереси, знання, уміння, що забезпечують прийняття спортсменами обґрунтованого рішення щодо вибору професії, так і планування ними свого професійного розвитку як у галузі спорту, так і в інших сферах професійної діяльності [7].

Для спортивної діяльності характерна практична спрямованість, орієнтована на придбання конкретних організаторських умінь і навичок. Розвиток лідерських якостей спортсменів відбувається за допомогою освоєння конкретних організаторських навичок в процесі включення в спільну конструктивну взаємодію, прикладом якої є злагоджена командна робота. У спортивному середовищі створені умови для самореалізації особистості через освоєння та виконання лідерських ролей (лідер на майданчику, лідер у взаєминах членів спортивного колективу, лідер у виконанні різноманітних функцій у спортивному колективі, лідер у виконанні функцій на майданчику тощо).

В процесі спортивної діяльності розкриваються внутрішній зміст особистості, його лідерський потенціал і вміння працювати над собою. Це досягається шляхом:

- розвитку фізичних та психологічних здібностей;
- актуалізації особистісно значущої діяльності та прагненні досягти результату;
- сприяння виробленню стратегії успішної особистості через спортивні досягнення.

Для успішного розвитку таких лідерських якостей, що є важливими для готовності до професійного

самовизначення після закінчення спортивної кар'єри, необхідна «включеність» спортсмена в різні види і форми діяльності. Таке включення сприяє тому, що спортсмен в процесі творчої взаємодії з тренерами, спортивними функціонерами та іншими спортсменами набуває досвід лідерської роботи. У спортсмена, як у суб'єкта спортивної підготовки, спектр можливих видів діяльності та контактів набагато більше, ніж у його ровесників, які не займаються спортом. Його включення в різноманітні види соціально-організаційної діяльності, активна участь в плануванні і обговоренні результатів спортивної та суспільної роботи, вчить спортсмена формувати і висловлювати свою думку, приймати правильні рішення, бути відповідальним, вимогливим і принциповим у ставленні до себе і до оточуючих, що сприяє не тільки отриманню спортсменом цінного життєвого та спортивного досвіду, а і формуванню його лідерської позиції.

Згідно результатів сучасних досліджень, лідерський потенціал є у кожній людини та піддається розвитку [8,9,10]. Виявлення лідерів і самореалізація спортсменів відбувається не тільки в спортивній діяльності, але і в діяльності, що тим чи іншим чином пов'язана зі спортом, адже заняття спортом ми розглядаємо як широкий спектр складових: формальну (під час регламентованого навчально-тренувального процесу та участі у змаганнях); неформальну (у поза навчальних закладах, під час участі у кемпінгах, клініках, спеціалізованих тренінгах тощо); інформативну (під час самостійного набуття професійних та спеціальних знань, умінь та навичок). Одним з найбільш важливих механізмів виховання і самовиховання стає прояв творчості у вирішенні спортивних та навколо спортивних завдань. Завданням тренера як педагога, працюючого з активістами спортивного колективу і

потенційними лідерами, є створення найбільш сприятливих умов для реалізації лідерських якостей і подальшого саморозвитку і самовизначення особистості спортсмена.

Ми переконані в тому, що ефективність розвитку лідерських якостей спортсменів багато в чому залежить від того, якою мірою досліджуються основні моменти їх розвитку, наскільки правильно тренер, діагностуючи ситуацію, обирає засоби педагогічного впливу, враховує ситуацію, що склалася у взаєминах у спортивному колективі. Тренеру необхідно знати, наскільки розвинені лідерські якості у членів спортивного колективу, наскільки вони реалізуються стосовно тієї чи іншої спортивної або навколо спортивної ситуації. Систематичний педагогічний моніторинг допомагає виявляти дійсних і потенційних лідерів спортивного колективу і стимулювати активність інших членів команди.

Для цілеспрямованого розвитку лідерських якостей під час спортивної підготовки тренеру необхідно здійснювати систематичний педагогічний моніторинг їхньої динаміки; розробляти і реалізовувати програми соціально значущої діяльності; взаємодіяти з соціальними інститутами; координувати діяльність молодіжних організацій з надання методичної, інформаційної та правової допомоги спортсменам. Розвиток лідерських якостей відбувається за умов вільного вибору кожного; мотивування за допомогою почуття успіху; орієнтації на особистісне зростання кожного.

На формування ключових лідерських ознак і якостей, що визначають готовність до професійного самовизначення спортсменів після закінчення спортивної кар'єри, на наш погляд, також позитивно впливає засвоєння наступних знань, умінь та навичок:

- знання про різні типи професій, які можна засвоїти після закінчення спортивної кар'єри;

*ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНІВ
ЛІДЕРСТВА, УПРАВЛІННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ОБ'ЄКТУ*

- знання про професійні мотиви і потреби людини,
- знання про види стресу та шляхи його подолання;
- знання про шляхи розробки ефективної самопрезентації;
- знання основ самоврядування і закономірностей розвитку колективу;
- знання форм соціального проектування;
- здатність до соціальної творчості;
- навички планування діяльності та її аналізу;
- вміння творчо мислити і бачити перспективу;
- володіння новими інформаційними технологіями;
- навички управління групою і розподілу обов'язків між її членами;
- навички самопрезентації.

Теоретичний аналіз проблеми лідерства дозволив нам визначити практичні критерії оцінки сформованості лідерських якостей, до числа яких належать:

1. Наявність комплексу певних лідерських якостей, властивих особистості спортсмена;
2. Психологічна готовність і прагнення до лідерства;
3. Здатність до соціальної та спортивної творчості, групової взаємодії, планування і досягнення колективних цілей.

Дослідження проводилося на базі студентських баскетбольних команд федерації баскетболу Харківської області. Для дослідження сформованості лідерських якостей спортсменів була розроблена відповідна методика, в основу якої увійшли наступні методи дослідження:

- вивчення та узагальнення педагогічного досвіду, накопиченого під час роботи спортивних організацій та освітніх структур в сфері виховання лідерського потенціалу молодих спортсменів;

- методи психолого-педагогічної діагностики (анкетування, тестування, бесіда, опитування, різні форми педагогічних спостережень);

- розробка і реалізація спортивно-масових та соціальних проектів, програм і акцій.

Головна мета даної методики - розширення і поглиблення знань спортсменів про характер, рівні і показники сформованості лідерських якостей, а також виявлення сильних сторін особистості кожного для подальшого ефективного саморозвитку.

Оцінка розвитку лідерських якостей гравців студентських баскетбольних команд дозволила отримати об'єктивні дані про їхній рівень самосвідомості і ступень рефлексії. Особлива увага в роботі з гравцями баскетбольних команд і їхніми лідерами (капітанами, яких обрали самі гравці команди) приділялася поняттю лідерства, змісту лідерських якостей, аналізу різних стилів управління, моральним аспектам поведінки лідера і навчання організаторської техніці. Виховання лідера було націлене на конкретний результат - знаходження своєї індивідуальності і подальшої самореалізації.

Для діагностики знань спортсменів про феномен лідерства і його значення для перспективи особистісного і професійного розвитку капітанам, найбільш активним членам студентських команд та гравцям, бажаючим пройти опитування, була запропонована методика незакінчених речень: «Бути лідером - це значить ...», «Я хочу бути лідером, тому що ...», «Щоб стати лідером, я повинен вміти ...», «Справжнього лідера відрізняє ...» та інші. В ході аналізу результатів опитування було складено «портрет» лідера (визначено специфіку особистості і діяльності лідера). Усього в опитуванні, яке проводилося у вересні-жовтні 2019 р., взяли участь 146 студентів-баскетболістів віком 19-23 років. Вони є представниками збірних баскетбольних команд

**ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНІВ
ЛІДЕРСТВА, УПРАВЛІННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ОБ'ЄКТУ**

університетів м. Харкова, зокрема Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут», Харківського національного університету радіоелектроніки, Національного аерокосмічного університету ім. Н.С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», Харківської державної академії фізичної культури, Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва, Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, Харківського національного автомобільно-дорожнього університету та Харківського національного університету внутрішніх справ.

Найчастіше респонденти давали наступні відповіді щодо визначення поняття «лідер»:

«Той, хто користується авторитетом серед товаришів і хто здатний повести команду за собою...» - 83,6%;

«Той, до кого прислухається вся команда...» - 67,8%;

«Той, кому можна довіряти з будь-яких питань...» - 65,1%

«Той, хто найуспішніше реалізує себе в освіті та спорті...» - 60,3%;

«Той, хто повністю використовує свої індивідуальні спортивні та особисті здібності...» - 60,1%;

«Той, хто бере активну участь у громадському житті команди, навчального закладу, громадських та молодіжних об'єднаннях...» - 52,1%.

Також члени баскетбольних команд взяли участь у тестуванні, метою якого було виявлення якостей, притаманних лідеру, і склали їхній рейтинг. Учасники тестування отримали бланки, на яких було вказано 14 лідерських якостей, властивих особистості лідера баскетбольної команди (за визначенням відомого баскетбольного тренера та автора наукових праць з лідерства у спорті Дж. Вудена) (Табл. 1).

У колонці «Оцінка якостей лідера» необхідно поставити «+» навпроти тих якостей, які, на думку респондента, найбільш характерні для лідера у спорті та визначають його готовність до професійного самовизначення після закінчення спортивної кар'єри та «0» - навпроти тих якостей, які характерні найменш. У колонці «Оцінка власних якостей» - поставити «+» навпроти тих якостей, які, на думку респондента, найбільш характерні для нього та «0» - навпроти тих якостей, які йому характерні найменш. За загальною кількістю балів у колонці «Оцінка якостей лідера» було визначено рейтинг лідерських якостей та за отриманою кількістю балів у колонці «Оцінка власних якостей» здійснено аналіз самооцінки власних лідерських якостей.

Таблиця 1 – Визначення якостей та ознак лідера

№ пп	Якість	Оцінка якостей лідера	Оцінка власних якостей
1.	Готовність працювати на команду та оцінювати події «очима партнерів»		
2.	Здатність бути партнером, який не вказує, а веде за собою		
3.	Здатність довіряти оточуючим, відзначати їх кращі якості		
4.	Відкритість до нового		
5.	Дружелюбність		
6.	Організаторські здібності		

*ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНІВ
ЛІДЕРСТВА, УПРАВЛІННЯ ТА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОГО ОБ'ЄКТУ*

Продовження таблиці

7.	Усвідомлення мети		
8.	Має почуття гумору та може пожартувати над собою		
9.	Уміння працювати в команді		
10.	Уміння управляти собою		
11.	Уміння вирішувати проблеми		
12.	Наявність творчого підходу		
13.	Вплив на оточуючих		
14.	Знання правил організаторської роботи		

Рейтинг виражених у лідера якостей (за оцінкою спортсменів) виглядає наступним чином:

- організаторські здібності (89% респондентів визначили як важливу та характерну для лідера якість);

- готовність працювати на команду та оцінювати події «очима партнерів» (85,7%);

- здатність бути партнером, який не вказує, а веде за собою (78,1%);

- знання правил організаторської роботи (76%);

- уміння працювати в команді (74,7%);

- уміння вирішувати проблеми (74%);

- вплив на оточуючих (67,8%);

- дружелюбність (67,8%);

- здатність довіряти оточуючим, відзначати їх кращі якості (67,1%);

- вміння управляти собою (65,8%);

- усвідомлення мети (61%);

- наявність творчого підходу (44,5%);

- відкритість до нового (42,5%);

- має почуття гумору та може пожартувати над собою (34,9%).

Результати опитування, проведеного тренерами студентських команд та викладачами кафедр фізичного виховання, які працюють з баскетболістами, засвідчують, що студенти-спортсмени надають високу значущість таким лідерським якостям (що також підтвердили результати тестування), як організаторські здібності та готовність працювати на команду та

оцінювати події «очима партнерів». Більшість респондентів назвали ці якості важливими для лідера як у спортивній діяльності, так і після її завершення у подальшому професійному шляху. Студенти вважають, що такі якості дозволять проявляти лідерство та досягати значних успіхів командою як на спортивному майданчику, так і подальшій кар'єрі керівника, менеджера, бізнесмена та іншій сфері діяльності після закінчення спортивних виступів.

Достатньо високу оцінку студенти надавали таким лідерським якостям як здатність бути партнером, який не вказує, а веде за собою; умінням працювати в команді; умінням вирішувати проблеми; вплив на оточуючих; дружелюбність; здатність довіряти оточуючим, відзначати їхні кращі якості; вмінням управляти собою; здатності усвідомлювати мету. Ці якості студенти також вважали важливими як для занять спортом, так і подальшому професійному шляху. Особливо студенти визначали дружелюбність як важливу якість, яка, на їх думку, є основою впливу на партнерів, бажанні бути частиною команди, вести її за собою, працювати разом, здатності виказувати довіру та делегувати повноваження.

Найнижчий рейтинг отримали такі якості як наявність творчого підходу; відкритість до нового; наявність почуття гумору та здатність пожартувати над собою. У більшості випадків студенти не ідентифікували ці якості як лідерські, натомість вважали їх такими, що не сприяють розвитку лідерства.

За результатами оцінки власних лідерських якостей, розподіл відбувся наступним чином: 1 – дружелюбність (90,4%); 2 – уміння працювати в команді (84,2%); 3 – відкритість до нового (74,7%); 4 – має почуття гумору та може пожартувати над собою (74%); 5 – наявність творчого підходу (67,1%); 6 – вміння управляти собою (64%); 7 – організаторські здібності (61,6%); 8 – готовність працювати на команду та оцінювати події «очима партнерів» (50,7%); 9 – вплив на оточуючих (47,3%); 10 – здатність бути партнером, який не вказує, а веде за собою (42,5%); 11 – уміння вирішувати проблеми (39%); 12 – усвідомлення мети (36,3%); 13 – здатність довіряти оточуючим, відзначати їх кращі якості (34,2%); 14 – знання правил організаторської роботи (24,7%).

На рис. 2 відображено порівняння результатів визначених важливих лідерських якостей (на думку респондентів) та самооцінки.

Результати тестування дозволили визначити, що студенти-спортсмени найбільш характерними для себе якостями називають дружелюбність та уміння працювати у команді. Це, на нашу думку, пов'язано з особливостями молодіжного віку, коли закладається фундамент міцних соціальних стосунків. Студенти вважають себе дружелюбними, вони постійно шукають нові знайомства, активно беруть участь у соціальному житті, подорожують, глибоко цінують дружбу та активно розширюють коло спілкування. Заняття спортом надають додаткові можливості для подорожей, знаходження друзів, які мають спільні інтереси та можуть утворювати групи за інтересами (наприклад, любителі пограти у вуличний баскетбол або робити ранкові пробіжки). Уміння працювати у команді, на наш погляд, властиве саме гравцям спортивних команд. Специфіка командних видів спорту обумовлює розвиток умінь командної роботи, від яких багато у чому залежать результати матчів.

Також достатньо часто студенти-спортсмени визначають у себе розвинені організаторські здібності, вміння управляти собою, наявність творчого підходу, відкритість до нового та почуття гумору, здатність пожартувати над собою. Ці якості властиві багатьом енергійним та креативним молодим людям, які живуть активним життям та займаються спортом. Знаходження у спортивному колективі, комфортне спілкування за інтересами, відчуття себе важливою частиною команди, участь у колективних заходах також надає додаткові можливості для прояву, формування та розвитку зазначених лідерських якостей.

Найменш притаманними собі лідерськими якостями респонденти вважали готовність працювати на команду та оцінювати події «очима партнерів»; здатність бути партнером, який не вказує, а веде за собою, знання правил організаторської роботи, уміння вирішувати проблеми, вплив на оточуючих, здатність довіряти оточуючим, відзначати їх кращі якості, здатність чітко усвідомлювати мету. Це, на нашу думку, пов'язано із тим, що молоді люди знаходяться у активних пошуках власного шляху, не мають за собою багатого життєвого та соціального досвіду, мають небагато знань, вмінь та навичок організаційної та управлінської роботи, мало знайомі з теоріями розвитку лідерства та лідерських якостей.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. За результатами дослідження було визначено, що більшість студентів-спортсменів розуміють поняття «лідер» як здатність ефективно впливати на оточуючих, мобілізувати команду і керувати нею для досягнення результату. Більшість респондентів розуміють роль лідера з гуманістичних позицій як людини, націленої на підтримку дружніх та водночас конструктивних взаємин у

команді. Важливим є факт сприйняття лідера команди як особистості, яка здатна максимально мобілізувати власні здібності для досягнення успіхів у навчанні і спорті. На думку опитуваних, діяльність лідера має відрізнятися активною участю у житті команди, організації, клубу, роботі різноманітних громадських об'єднань тощо. На думку студентів-спортсменів,

заняття спортом мають сприяти розвитку тих лідерських якостей, які сприятимуть успішності у майбутній професійній діяльності після завершення спортивної кар'єри.

Студенти-спортсмени високо оцінюють та водночас визначають властивими для себе такі лідерські якості, як організаторські здібності,

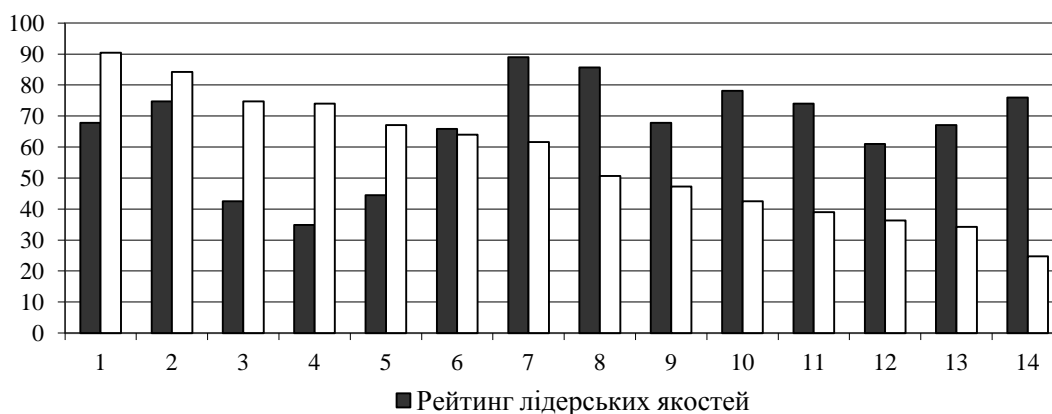

Рисунок 2 – Порівняльний аналіз важливих лідерських якостей (на думку респондентів) з результатами самооцінки

(1 – дружелюбність; 2 – вміння працювати в команді; 3 – відкритість до нового; 4 – має почуття гумору та може пожартувати над собою; 5 – наявність творчого підходу; 6 – вміння управляти собою; 7 – організаторські здібності; 8 – готовність працювати на команду та оцінювати події «очима партнерів»; 9 – вплив на оточуючих; 10 – здатність бути партнером, який не вказує, а веде за собою; 11 – вміння вирішувати проблеми; 12 – усвідомлення мети; 13 – здатність довіряти оточуючим, відзначати їх кращі якості; 14 – знання правил організаторської роботи).

вміння працювати в команді, дружелюбність, вміння управляти собою. З іншого боку, найменше розвиненими у себе, але значущими і важливими лідерськими якостями, студенти визначили готовність працювати на команду та оцінювати події «очима партнерів»; здатність бути партнером, який не вказує, а веде за собою; вміння вирішувати проблеми; впливати на оточуючих; здатність довіряти партнерам та відзначати їхні кращі якості; здатність чітко усвідомлювати власну мету. Студенти визначили у себе доволі низький рівень знань та умінь організаційної роботи, вважаючи при цьому їх важливими лідерськими ознаками, які

необхідно розвивати. Це допоможе бути успішними як на спортивному майданчику, та і у майбутній професійній діяльності.

Вище наведені висновки не вичерпують всього різноманіття прояву лідерських якостей та ознак спортсменів-студентів, а лише створюють підґрунтя для подальшого обговорення порушеної проблематики. Серед перспективних напрямів в організації наукових пошуків, слід звернути увагу, перш за все, на аналіз змісту лідерських якостей, які ефективно формуються під час занять фізичної культурою і спортом та створенні для цього відповідних психолого-педагогічних умов.

Список літератури:

1. Барбер, М., Ризви, С. & Доннелли, К. Океаны инноваций. Атлантический океан, Тихий океан, мировое лидерство и будущее образования. *Вопросы образования*. [Электронный ресурс]. Режим доступа:

https://vo.hse.ru/data/2013/11/10/1281975581/VO4_Barber.pdf. (SCOPUS)

2. Касіч, Н. П. (2019) Виховання цілеспрямованості старших підлітків у фізкультурно-оздоровчій діяльності: дис. ... к.пед.н.: 13.00.07 / К: ПІВ НАПНУ, 252 с.

3. Чебан, Ю. (2018) Уровень развития базовых волевых качеств высококвалифицированных спортсменов-ребцов. *Наука і освіта*. Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского. №9 – 10. С. 72 – 77. (Web of science)

4. Уэйнберг, Р. С. & Гоулд, Д. (2001) Основы психологии спорта и физической культуры: пер. с англ. Г. Гончаренко. Киев: Олимпийская литература, 335 с.

5. Шафрам, Ш. (2016) Изучение взаимосвязи между стилем руководства тренеров и уровнем спортивного мастерства спортсменов (тематическое исследование профессиональных спортсменов в каратэ по данным Суперлиги Ирана). *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. № 3. С. 52 – 61. doi:10.15561/18189172.2016.0308 (SCOPUS).

6. Chelladurai, P. & Saleh, S. D. (1978). Preferred leadership in sports. *Canadian Journal of Applied Sport Sciences*. 3, 85 – 92.

7. Арабаджи, Т. Д. (2017) Формування готовності до професійного самовизначення спортсменів після закінчення спортивної кар'єри: дис. ... к.пед.н.: 13.00.04. Харків: НТУ «ХПІ», 364 с.

8. Tovazhnyanskyu, L., Romanovskiy, O., Ponomariov, O. & Chala, Yu. (2018) Teacher leadership in space of social requirements. *Лідер. Еліта. Суспільство. Щоквартальний науково-практичний журнал*. № 1. X.: НТУ «ХПІ», 142 с. С. 5 – 15.

9. Романовський, О. Г., Резнік, С. М., Гура, Т. В., Панфілов, Ю. І, Головешко, Б. Р. & Бондаренко, В. В (2017) Лідерські якості в професійній діяльності. За заг. ред. О. Г. Романовського. Харків: НТУ«ХПІ», 143 с.

10. Калашнікова, С. А. (2010) Освітня парадигма професіоналізації управління на засадах лідерства: [монографія]. К.: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 390 с.

References:

1. Barber, M., Rizvi, S. & Donnelli, K. *Okeany innovatsiy. Atlantychnyy okean, Tykhyy okean, svitove liderstvo i maybutnye osvity* [Oceans of Innovation. Atlantic Ocean, Pacific Ocean, World Leadership and the Future of Education]. *Pytannya osvity*. Access mode: https://vo.hse.ru/data/2013/11/10/1281975581/VO4_Barber.pdf. (SCOPUS). [in Russian]

2. Kasich N. P. (2019) *Vospitaniye tselestremennosti starshikh podrostkov v fizkul'turno-ozdorovitel'noy deyatel'nosti* [Upbringing of purposefulness of senior teenagers in physical culture and health activity]: dis. ... k.ped.n.:13.00.07. K: IPV NAPNU, 252 p. [in Ukrainian]

3. Cheban, Y. (2018) *Riven' rozvytku bazovykh vol'ovykh yakostey vysokokvalifikovanykh sportmeniv-vesluval'nykiv* [The level of development of the basic volitional qualities of highly qualified rowing athletes]. *Nauka і osvita*. Pivdenoukrayins'kyu natsional'nyy pedahohichnyy universytet im K. D. Ushyns'koho. № 9 – 10. P. 72 – 77. (Web of science) [in Russian]

4. Ueynberg, R. S. & Gould D. (2001) *Osnovy psikhologii sporta i fizicheskoy kul'tury* [Fundamentals of psychology of sport and physical culture]: translation from eng. G. Goncharenko. Kiyev: Olimpiyskaya literatura, 335 p. [in Russian]
5. Shafram, Sh. (2016) *Vyvchennya vzayemoz'yazku mizh stylem kerivnytstva treneriv i rivnem sportyvnoyi maysternosti sport-smeniv (tematychno doslidzhennya profesinykh sport-smeniv v karate za danymy Superlihy Iranu)* [Study of the relationship between the leadership style of trainers and the level of sportsmanship of athletes (case study of professional athletes in karate according to the Iran Super League)]. *Pedahohika, psykholohiya ta medyko-biologichni problemy fizychnoho vykhovannya i sportu*. № 3. P. 52 – 61. [in Russian]
6. Chelladurai, P. & Saleh, S. D. (1978). Preferred leadership in sports. *Canadian Journal of Applied Sport Sciences*. 3, 85 – 92.
7. Arabadzhi, T. D. (2017) *Formirovaniye gotovnosti k professional'nomu samoopredeleniyu sportmenov posle okonchaniya sportivnoy kar'yery* [Formation of readiness for professional self-determination of athletes after the end of a sports career]: dis. ... k.ped.n. : 13.00.04. NTU «KHPI», 364 p. [in Ukrainian]
8. Tovazhnyanskyu, L., Romanovskiy, O., Ponomariov, O., & Chala, Yu. (2018) Teacher leadership in space of social requirements. *Lider. Yelita.Suspil'stvo. Yezhekvartal'nyy nauchno-prakticheskiy zhurnal*. № 1. Kharkiv: NTU "KHPI", 142 p. P. 5 – 15.
9. Romanovskiy, A. G., Reznik, S. M., Gura, T. V., Panfilov, YU. I, Goloveshko, B. R. & Bondarenko, V. V. (2017) *Liderskiye kachestva v professional'noy deyatel'nosti* [Leadership qualities in professional activity]. *Pod obshch . red. A. G. Romanovskogo*. Khar'kov: NTU "KHPI", 143 p. [in Ukrainian]
10. Kalashnikova, S. A. (2010) *Obrazovatel'naya paradigma professionalizatsii upravleniya na osnove liderstva* [Educational paradigm of professionalization of management on the basis of leadership]: [monografiya.] M .: Kiyev. un-t im. B. Grinchenko, 390 p. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редколегії 06.12.19